

Шиманська О., аспірант

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ ТА МОТИВАЦІЯ ТРУДОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Україна стала на шлях побудови сучасної соціально орієнтованої ринкової економіки та її інтеграції у світовий економічний простір. Одне з центральних місць у досягненні цієї мети і практичному розв'язанні найгостріших соціально-економічних проблем розвитку держави займає створення цивілізованого ринку праці. Категорію "ринок праці" слід розглядати не лише як сукупність економічних відносин між його суб'єктами з приводу встановлення ціни робочої сили під впливом попиту і пропозиції на

неї, а й як відносини з приводу створення для працездатного населення належних умов продажу робочої сили. За кількісною ознакою ринок праці включає тих, хто працює, а також незайняте населення працездатного віку, яке має бажання і може працювати, але для нього не існує відповідних робочих місць (безробітних; осіб, які перестали реєструватися на біржі праці; молодь, яка після закінчення навчальних закладів шукає роботу). Тобто, на ринку праці виступають дві головні категорії працівників: зайняті у галузях економіки і тимчасово незайняте працездатне населення.

В умовах перехідного періоду у сфері зайнятості намітилися негативні тенденції. Одна з них полягає в тому, що підприємницькі структури не є активними покупцями робочої сили і, водночас, державні структури майже не виходять на ринок праці, оскільки у них, навпаки, відбувається звільнення працівників. Внаслідок цього основні елементи ринку праці - попит на робочу силу та її пропозиція - деформовані. Так, упродовж 1991-1999 рр. чисельність вільних робочих місць скоротилася більш як у 5,5 рази, що призвело до різкого скорочення попиту на працю. Диспропорція між пропозицією робочої сили та попитом на неї поглиблюється. Станом на 1 січня 2000 року чисельність незайнятих громадян, які перебували на обліку у Державній службі зайнятості, становила 1 млн. 200 тис. осіб, а кількість зареєстрованих вакансій - тільки 50,7 тисячі. Навантаження на одне вільне робоче місце в середньому становило 24 особи. Складною залишається ситуація на регіональних ринках праці західної частини України. Так, найбільше навантаження на одне вакантне робоче місце зафіксоване у Івано-Франківській (94 чол.), Львівській і Тернопільській (91), Житомирській (88), Волинській (81) та Рівненській (77) областях. Така ситуація не дозволяє реалізувати можливість забезпечення роботою незайнятих громадян.

Функціонування сучасного ринку праці в Україні відбувається в умовах кризових явищ в економіці та соціальних суперечностей у суспільстві. Низька ефективність виробництва, вичерпність ресурсів, значні структурні диспропорції сприяють поглибленню економічної кризи і обумовлюють зростаюче відставання України від розвинутих держав світу. Ці негативні явища роблять ситуацію на ринку праці ще більш напруженою. Значна частина працездатного населення перебуває у пошуках роботи, яка все частіше стає умовою виживання, а не засобом самореалізації.

За офіційними даними Міністерства праці рівень безробіття у 2000 році становив 4,8% (в залежності від регіону). Його найвищий рівень був зафіксований у Чернігівській (7,8%), Житомирській (7,8%), Рівненській (7,5%), Львівській (7,4%) областях, а найнижчий - у м.Києві (0,9%). Але за даними деяких експертів цей показник у різних регіонах сягнув 30-60%. Така різниця у показниках пояснюється значними масштабами так званого прихованого безробіття в Україні. Його особливість полягає в тому, що працівники підприємств, в основному державного сектора, працюють 2-3 дні на тиждень або ж тривалий час перебувають у неоплачуваних відпустках з ініціативи адміністрації.

Експерти прогнозують, що рівень офіційно зареєстрованого безробіття зростатиме і надалі, і у 2001 році становитиме 9%. Зміни в управлінні на підприємствах зумовлюють подальше збільшення безробіття, оскільки керівники і власники приватизованих і реструктуризованих підприємств вдаються до перегляду витрат виробництва. Задля оптимізації витрат вони схильються до звільнення надлишкової робочої сили.

У відділі прогнозування ринку праці й політики зайнятості населення Інституту продуктивності праці і зайнятості Мінпраці України роблять екстремно невтішні висновки про перспективи безробіття у нашій країні на найближчі 10 років. Якщо тенденція розвитку економіки в Україні за кілька років не зміниться, то можна сподіватися погіршення ситуації на ринку праці. Якщо ж аналізувати оптимістичний варіант розвитку економіки, прогнозувати зменшення рівня безробіття теж неможливо, оскільки існує надто високий рівень прихованого безробіття. Пожевлення економіки може знищити в першу чергу саме його, а не зареєстроване безробіття.

На вітчизняному ринку праці існує сьогодні ще одна проблема - структурне безробіття: з одного боку кількість незайнятих сягає значних розмірів, а з іншого - рівень освіти і кваліфікації у більшості з них не відповідає сучасним вимогам. Внаслідок цього безробіття посилюється декваліфікація робочої сили.

За умов перехідного періоду також ускладнюються проблеми із працевлаштуванням молоді, жінок, інвалідів та інших соціально-незахищених категорій громадян. У 1999 році жінки становили 60,9% від загальної кількості офіційно зареєстрованих безробітних, а молодь віком до 28 років - відповідно 31,7%.

Важливим елементом механізму функціонування ринку праці є ціна робочої сили, яка повинна бути еквівалентною витратам на задоволення життєво необхідних потреб

працівників. Ця вимога логічно впливає із об'єктивного закону вартості робочої сили. Тільки динамічна рівновага ціни і вартості потреб виробника надає нових імпульсів відтворювальним процесам. Що стосується сучасного стану вітчизняної економіки, то знецінення такого капіталомісткого товару для суспільства як робоча сила досягло безпрецедентного рівня. Зараз в Україні практикується занижена мінімальна оплата праці, що не забезпечує відтворення робочої сили і гальмує становлення цивілізованого ринку праці.

Окрім низької ціни робочої сили, яка існує в даний період, негативним явищем залишається існуюча заборгованість з виплати заробітної плати та соціальних платежів. Незважаючи на деяке її зменшення на початку 2000 року, ситуація залишається складною. За даними Держкомстату України в I кварталі 2000 року загальна сума заборгованості з виплати зарплати становила 6489,6 млн. грн., що на 1,4% більше від обсягу заборгованості на початок січня цього року. Це свідчить не лише про деградацію людського ресурсу, а й про загальноекономічний регрес.

За останні роки рівень життя населення України продовжує знижуватися. Цьому сприяють загальна економічна криза в країні; значна чисельність безробітного населення, яке отримує мізерну допомогу від держави; низький рівень заробітної плати, особливо у бюджетних організаціях та установах; високий рівень цін на товари та послуги; відтік грошової маси у тіньовий сектор економіки.

Як показує проведений аналіз, складна соціально-економічна ситуація на вітчизняному ринку праці, масштабне скорочення виробництва, різке падіння рівня життя сприяють активізації еміграційних настроїв значної частини працездатного населення, оскільки для багатьох наших співвітчизників просто не існує іншого виходу. Дані Статистичного бюро Європейської комісії свідчать, що у 1997 році індекс купівельної спроможності України був одним з найнижчих у Європі і становив приблизно 17% від прийнятого за європейську норму. Співвідношення рівня заробітної плати в Україні із прожитковим рівнем у інших постсоціалістичних країнах складається не на користь наших співвітчизників. Так, в Україні заробітна плата більш, ніж у два рази нижча від її рівня у Росії і в 4-5 разів менша, ніж у колишніх соціалістичних країнах.

Еміграція трудового потенціалу є своєрідним індикатором реагування населення на зміни в економічному, політичному, соціальному житті суспільства. Її масштаби і напрямки свідчать про стабільність або, навпаки, нестабільність суспільного розвитку країни.

Ті соціально-економічні та політичні реформи, що відбуваються в Україні, впливають на розвиток найразливішої сфери ринкової економіки - ринку праці. З набуттям Україною незалежності, демократизацією суспільного життя усунені характерні для тоталітарного суспільства обмеження щодо реалізації права людини на вільне пересування і вибір місця проживання.

В кінці 80-х на початку 90-х років XX ст. значного поширення набули поїздки наших громадян за кордон з метою отримання заробітку шляхом тимчасового працевлаштування або дрібної торгівлі, ставши чи не єдиним засобом виживання великої кількості сімей у складних умовах перехідного періоду. Якщо у колишньому СРСР виїзд громадян здійснювався у суворо централізованому порядку через міністерства та відомства і виключав будь-яку можливість індивідуального вибору місця роботи та країни проживання, то у 80-х роках трудова еміграція за кордон значно активізувалась, ставши доступною для більшості громадян України. Правову підставу для розширення можливостей трудової еміграції за кордон створили Нова Конституція України (прийнята 28.06.96 р.). Закон України "Про громадянство України" (від 08.10.91 р.). Закон України "Про зайнятість населення" (від 01.03.91 р.), Закон України "Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України" (від 21.01.94 р.) та інші законодавчі та нормативні акти, згідно з якими громадяни України одержали право самостійно і без будь-яких обмежень вибирати країну проживання та працевлаштування. Суттєве спрощення механізму оформлення документів на виїзд та створення відповідної законодавчої бази стали каталізаторами стрімкого росту еміграційної активності у суспільстві. Але економічним підґрунтям розширення масштабів трудової еміграції українських громадян за кордон стала кризова ситуація на національному ринку праці. Звісно не можна відкидати політичні, національні та релігійні мотиви еміграції, але на першому місці є бажання працевлаштуватись за кордоном для покращення власного матеріального становища. Спад виробництва, банкрутство і закриття підприємств, фінансова нестабільність, високий рівень безробіття, неповна зайнятість, скорочення рівня реальної заробітної плати, постійні затримки з її виплатою - це ті реалії сучасної соціально-економічної ситуації в Україні, які стали, водночас, мотивами для еміграції

наших громадян за кордон з метою працевлаштування.

Для тих українців, які втратили роботу і довгий час не могли працевлаштуватися, знаходились у неоплачуваній відпустці чи отримували мізерний дохід, пошук роботи за кордоном став єдиною можливістю забезпечити собі нормальне існування. Трудова еміграція наприкінці 80-х років XX ст., що почалась як справжній бум, з часом набула постійного і масового характеру.

Аналіз чисельності наших співвітчизників, які перебувають за кордоном показує, що їх кількість постійно зростає. Так, наприклад, у 1998 році вона становила 24397 осіб, що на 30% більше, ніж у 1997 році і вдвічі більше, ніж у 1996 році. Протягом 1999 р. українці виїжджали з метою працевлаштування у 45 країн світу. Найвищий рівень еміграційної активності зафіксований серед осіб 28-40 років. Зокрема, у 1998 році їх частка у загальній чисельності емігрантів дорівнювала 47,5%. Якщо до них додати осіб від 18 до 28 років, то виявиться, що понад 70% трудових емігрантів з України - молодші 40 років. Отже, вітчизняний ринок праці втрачає найактивнішу і найконкурентноздатнішу частину трудового потенціалу держави.

Українські трудові емігранти часто погоджуються на умови праці та проживання набагато гірші, ніж вдома, нелегко переносять чуже оточення і відірваність від сімей, але люди свідомо виїжджають на роботу за кордон заради можливості забезпечити себе і свою сім'ю.

Отже, у розвитку української трудової еміграції можна виділити такі важливі моменти:

1. Трудову еміграцію з України не можна розглядати як випадкове явище, оскільки вона є закономірною реакцією на зміни в соціально-економічному житті суспільства.

2. Виїзд громадян України за кордон з метою працевлаштування не обмежується територіально.

3. Аналіз вікової і статевий структури емігрантів показує, що за кордон емігрує найконкурентоздатніший трудовий потенціал: в основному чоловіки від 28 до 40 років з досить високим рівнем освіти (більше 80% мають базову вищу або професійно-технічну освіту).

4. Трудові емігранти у більшості випадків працевлаштовуються за кордоном на невеликі терміни - півроку, рік і виконують роботу, пов'язану з важкою фізичною працею, яка вважається непрестижною серед місцевого населення.

5. Дані офіційної статистики не відображають в повній мірі загального обсягу української трудової еміграції за кордон, оскільки існує високий рівень нелегальної трудової еміграції з України.